

minder med oplysninger om lokalitet, dødsår, navn og stilling, gravmindets materiale, form og mål og dets ornamentering og indskrift. Den righoldigste gruppe, som han kalder Grottesten, beløber sig til 167 numre og er så stor, at den tillader interessante slutninger bl. a. om social fordeling af denne monumenttype.

Som bogtitlen angiver, er det ikke blot motiverne, men også mestrene, der eftersøges i fremstillingen. Det er kun begrænset, hvad der indtil nu kan siges herom med sikkerhed. Ud fra et lokalt materiale skulle der kunne gøres et arbejde for at sikre oplysninger herom. Jeg ville se bogens største fortjeneste deri, at den først skabte interesse for vore kirkegårdes bestand af gravminder, så de ikke tilintetgøres eller smides væk af ligegyldighed eller misforstået oprydningstrang. Forfatteren har i sit afsluttende kapitel om kirkegårde betragtninger herover. Og dernæst i, at de blev registreret og studeret. Hvis landets kulturhistoriske museer samlet gik ind for opgaven, skulle det nok være overkommeligt og ville være et udmærket supplement til værket *Danmarks Kirker*.

Til bogens tekst, udførlige noter og litteraturoversigt slutter sig et rigt billedmateriale. Desværre har forfatteren fået den – forekommer det mig – uheldige idé at nummerere billederne forfra indenfor hvert kapitel. Det letter ikke brugen og heller ikke henvisningerne. Til og med springes der oftere i nummerfølgen.

Holger Rasmussen

Håndbog i helgenlegender

TUE GAD: LEGENDER FORTALT I NORDEN. *København 1971. 288 s. + 9 farveplancher, 44 kr. uindb. 58 kr. indb. (shirt.)*

Tempora mutantur – ja, tiderne skifter, og vi forandrer os i sandhed med dem. Hvis nogen for en generation siden havde foreslået en forlægger at udgive en populær bog om helgener og helgenlegender i Norden, eller hvis en forlægger havde udbedt sig et sådant manuskript hos en forfatter, ville han utvivlsomt være blevet mødt med en hovedrysten hos modparten. Hvem i alverden kunne tænkes at læse en sådan bog uden for de meget beskedne katolske menigheder. Anderledes i dag, den sidste snes års lette adgang til ferierejser til adskillige katolske lande har brudt en breche i vor gammellutheranske aversion mod alt papisteri. Dernæst – og endnu vigtigere – har udviklingen inden for den typografiske teknik gjort billedbøger til allemandseje og dermed skabt en interesse for, hvad billederne »står for«. Det må derfor hilses med den allerstørste glæde, at den lærde bibliotekar, vor bedste kender af dansk middelalderlitteratur, har skænket os denne vidunderlige folkebog – selv prisen er i betragtning af de meget fine illustrationer folkelig.

Tue Gad indleder med nogle knappe, men meget lærerige kapitler om helgen dyrkelsens oprindelse, relikvier, helgendage og deres betydning i liturgien, kano-

nisering, legender, mirakler samt helgenbilleder. Alle disse afsnit er gode, men eet rager op over de andre, Tue Gad har fået den geniale idé at bygge sit introduktionskursus i katolsk liturgi op over Århus-breviarets kalender for juni måned suppleret med tilsvarende oplysninger fra Københavnsmissalet. Bedre kan det simpelthen ikke gøres på så begrænset plads. Blot ville jeg have ønsket, at han havde benyttet lejligheden til at forklare os, hvorfor vi har syvsoverdag den 27. juni, mens svenskerne venter til 27. juli. Til belysning af den udvikling, der fandt sted middelalderen igennem kunne en sammenligning med et af de ældre kalendarier, f. ex. fra Næstved eller fra Kong Valdemars Jordebog, måske vise sig frugtbar.

Tue Gad inddeler helgendagene efter de tre grupper helgener: 1. Personer fra Det ny Testamente – især apostlene. 2. Italienske – især romerske – martyrer. Hertil må også regnes kirkefædre og bekenderne, alle disse personer har fået plads i den romerske kalender før år 800 og har derved opnået universel udbredelse. 3. Helgener, som ikke er medtaget overalt, dels lokale helgener, dels de enkelte klosterordeners specielle, ofte sene helgener.

Hovedparten af bogen er den alfabetiske helgenkatalog, hvor hver helgen får 1 eller 2 siders omtale, bortset fra jomfru Maria, som naturligt nok ikke har kunnet klare sig med mindre end 10 sider i betragtning af, at hun betød næsten lige så meget som alle de andre helgener tilsammen. Om den enkelte helgen nævnes først hans betegnelse i kalenderen og hans festdag(e), dernæst hans »historie«, legenden om ham, ofte på grundlag af *Legenda Aurea*. I løbet af middelalderen forekom en lang række legendesamlinger lige fra digre værker i mange bind til små praktiske håndbøger. Den mest yndede og udbredte er den såkaldte »gyldne legende«, samlet i det 13. århundrede af en sortebrøder Jakob fra den italienske middelhavsby Varazze, *Jacobus de Voragine*. Han havde næsten 200 helgener med i sin redaktion, men andre arbejdede videre, så at der i løbet af de næste par hundrede år blev mere end dobbelt så mange. Efter genfortællingen af den enkelte helgens legende i et klart, men trods kortheden levende og ofte malende sprog, følger et udvalg af oplysninger om forekomst i bønner, stilling som patron for kirker og gilder, evt. altre og billedlige fremstillinger.

Næppe mere end en trediedel af den gyldne legendes helgener er kommet med, suppleret med fortællinger om nordiske lokalhelgener, så at Tue Gads »sølverne legendesamling« når op på knap 100 helgener. Flertallet af dem man var fortrolige med heroppe i middelalderen, er utvivlsomt kommet med, iøvrigt må det altid bero på et skøn, hvem man sorterer fra. Nogle er først og fremmest nævnt for at lære at kende forskel på helgener med samme navn, således franciskaneren Antonius fra Padua, den alpine Bernhard, den irske Brigida, troldmanden Cyprianus og Helena fra Skövde. På samme måde havde det været rart at få klarhed om de to apostle Jakob, Katarina fra Siena og den sene Peter martyr. Kun for Katarinas vedkommende er der tale om et egentligt savn. Den oprindelige St. Katarina, kongedatter fra Alexandria, var så langt den mest yndede af de fire »store« jomfruhelgener Barbara, Dorothea, Katarina og Mar-

gareta og dyrkedes ivrigt i tiggerordenene, måske især hos dominikanerne, der i det 13. århundrede fik deres »egen« helgeninde St. Catharina fra Siena. Denne sene Katarina er ganske vist altid afbildet i nonnedragt, så billedmæssigt er der ingen fare for forveksling, og historierne er også vidt forskellige. Men da Catharina af Sienas *vita* findes oversat til dansk i *Hellige Kvinder*, havde hun fortjent at komme med.

Sammenligner man Tue Gads helgenskare med den fortegnelse, der findes i *Jeg ser på kalkmalerier*, så er ca. 60 personer fælles, *Saxtorph* mangler mellem 30 og 40 af Gads hellige mænd og kvinder, men har til gengæld en snes andre. Det hænger bl. a. sammen med, at den norske helgenkonge Olav er den eneste af de øvrige nordiske helgener, der har opnået yndest i Danmark – og på kalkmalerier. *Saxtorph* har ikke jomfruerne Cæcilia, Lucia og Valborg, hvilket stemmer med, at deres popularitet stort set er af langt yngre dato. De forekommer som kvindenavne i et vist omfang i middelalderen, særlig Cæcilia er hyppig i adelskredse i det 13. og 14. århundrede, men hendes stilling som musikpatron er moderne. Lucia var fast kalenderhelgen, og hendes legende findes i *Hellige Kvinder*, mens Valborg stod i skyggen af apostlene Filip og Jakob, således at regnskabsårets begyndelse 1. maj betegnes efter dem i stedet for at kaldes Valborgsdag helt frem til enevælden. Jeg gad vide, om søstrene i St. Agnes' kloster i Roskilde drev kvindesagspolitik. I deres jordebøger 1508–13 står der nemlig »Valburge dag« for første maj, ligesom Birgitte dag forekommer som betalingstermin – bønderne har altså fået en uges respit efter Mikkelsdag.

Tue Gad nævner som en *svensk* skik at brænde bål aftenen før Valborgsdag, men Valborgblus kendes også fra Danmark og var almindelig i visse østjyske egne indtil 1. verdenskrig. Derimod har vi nok hentet Lucia-skikkene fra Sverige, selv om unge danske piger også havde mulighed for at få deres tilkommende at se, det foregik blot Helligtrekongersaften ved at tænde den særlige trearmede stage, stille sig foran spejlet og sige

»I Helligtrekonger jeg beder jer, at
I må mig vise i denne nat,
hvis dug jeg skal brede . . .« osv. som Lucia-verset.

Den besynderligste af Gads helgener er nok *St. Kakokilla*, som er god til at fordrive mus, har lånt visse træk fra St. Gertrud – uden at glansen af den grund er gået af hende – og ellers er temmelig ubekendt. Det mærkelige navn *kan* være en forvanskning af den irske St. Colomba, som man på grund af navnet har opfattet som en kvinde.

De gode og spændende historier har til en vis grad været bestemmende for Tue Gads udvælgelse, derfor savnes en del apostle og evangelister, som ofte er afbildede og derfor er med hos *Saxtorph*, der bl. a. også nævner jomfruerne *Juliana Kristina*, *Susanna* og *Veronika*. Når de ikke er med hos Gad, skyldes det nok pladsmangel, for dele af Julianas og Kristinas legender findes på dansk, og historien om Veronikas svededug er da meget rørende.

Men helgenlegenderne er så stor og rig en skat at øse af, at man nødven-

digvis må sige stop og vide, at der endnu er meget ufortalt. Den, der vil vide mere, må gå på jagt i den omfattende litteraturfortegnelse, som afslutter bogen og forøger dens værdi som håndbog. Den er et kærkomment supplement til *Ellen Jørgensens Helgendyrkelse i Danmark* og kan varmt anbefales enhver læser med interesse for kulturhistorie af hvilken observans, han end måtte være.

Thelma Jexlev

Vor ældste fajencefabrik

JØRGEN AHLEFELDT-LAURVIG OG KAI ULDALL: FAJENCER FRA FABRIKEN I ST. KONGENSGADE. *Gyldendal 1970. 337 sider. Ill. 178 kr.*

Den foreliggende bog er delt i to hovedafsnit, et historisk og et der nærmest må betragtes som katalog over arbejder udgået fra fabriken. Til det historiske hører noter og henvisninger. Kai Uldall, der lige siden artiklen 1925 om danske fajencefliser, har beskæftiget sig med studiet af fajence, har skrevet det; hans første samlede fremstilling kom i 1942 i Thaning og Appels lille kunstserie, og 1961 udsendte samme forlag *Gammel dansk fajence fra fabrikker i kongeriget og hertugdømmerne*. I de mellemliggende år er der fra forfatterens hånd fremkommet adskillige tidsskriftartikler, som belyser emnet. Til bogen *Keramik* bidrog Uldall med afsnittet om lertøj, stengods og fajence fra middelalderens begyndelse til ca. 1850. Også her drejede det sig om en historisk redegørelse, idet andre forfattere behandlede de tekniske problemer.

I første kapitel fortælles der om fabriken grundlæggelse og tidligste periode. Efter holsteneren Johan Wolffs forsøg med fajencebrænding på Frederiksberg slot vinteren 1721–22, engageredes han følgende sommer af en kreds interessenter til at lede den fajencefabrik, hvortil Frederik IV skænkede grunden i St. Kongensgade, hvor nu politistationen ligger. Inden årets udgang udstedtes fabriken privilegier, som bl. a. gik ud på, at den i 30 år skulle have eneret til at forfærdige »Delfs Porcelain eller Hollandsch Steentøy«, hvorved man især forstod en hvid og blådekoreret fajence. Til trods for det hollandske forbillede har man ingen underretning om indkaldelse af arbejdere fra Holland, hvorimod størstedelen af folkene synes at være kommet fra Tyskland, og »det er også kun fra tyske kilder, vi lærer enkelte af de første navne at kende«, hedder det. – Til bekræftelse heraf havde det været rart med en fortegnelse over gennemgåede arkivalier og litteratur ud over den, der er anført i forkortelseslisten.

Først en halv snes år efter fabriken start møder man danske navne blandt folkene. Men da var Wolff ikke længere mester, thi da fabrikationen 1725 endnu ikke var kommet rigtig i gang, havde han fundet det kloge at forlade landet. Wolff drog til Stockholm, hvor han grundlagde Rørstrandfabriken, og med sig tog han ikke alene noget af den kostbare blå koboltfarve men også et par af fabriken bedste arbejdere.

I St. Kongensgade i København blev det først rigtig godt, da den dygtige og pålidelige Johan Pfau 1727 blev ledende mester. Fra hans tid stammer to mar-